



Visszatérési kísérletek. IV. Károly és Lehar Antal ezredes 1921 márciusában Szombathelyen

Horthy Miklós szobra, Budapest, 2013

Névtelen civiltársadalom Emil és Elisabeth Oswald, Bécs, 1956

1944/45: az O5 ellenállási mozgalom jele a Stephansdom falán

Például: a pinkafői Emil Oswald (1897–1964), családjunk barátja, aki 1921-ben részt vett Károly egykori osztrák császár és magyar király Magyarországra való visszatérési kísérleteiben, 1938 és 1940 között a dachauai, majd a buchenwaldi koncentrációs tábor foglya volt, utána az O5 nevű ellenállási mozgalom vezetőségi tagja – és aki végül politikai támogatás hiányában – mint oly sokan – teljesen feledésbe merült. Az alábbiakban a róla végzett, átfogó kutatások lényegét közlöm.

„Ausztiria I” és „Ausztiria II”, ez a lenyűgözően-alapos tévésorozat – Hugo Portisch és Sepp Riff munkája (ORF 2013/2014) –, amelyet a közeljövőben nem fognak átdolgozni, az újrakezdést előkészítő ellenállók legismertebb hálózatának 1944-ben felbukkanó kódját a hazafiasság jelképeként mutatta be: „A Stephansdom falán megjelenő O5 jellel – mondja a kommentár – az osztrák ellenállás jelentkezett. Ennek a jelnek a nevében vette fel egymással a kapcsolatot több ellenállási csoport, hogy megrövidítsék a Bécsért folytatott harcot.” Mintha az egész országban már megmutatkoztak volna a jelei a demokrácia elengedhetetlen alapját képező civiltársadalomnak, állítják hivatalos jelleggel, mintha az emberek végre jobb belátásra tértek volna: És valóban, Innsbruckban, Bécsben, Karintiában, Stájerországban és Felső-Ausztriában is arra készülődik az ellenállás, hogy lehetőleg minél rövidebb ideig tartson osztrák földön a háború. Katolikusok, szociáldemokraták, kommunisták, monarchisták és liberálisok szövetkeznek közös akciókra.”

Jellemző módon senkit nem említenek az O5 vezetői közül, akikhez Emil Oswald tartozott, nekem a bácsikám, bár nem voltunk rokonok. Miközben a korszak egyik olyan személyiségét, mint a szocialista párt vezetője és a későbbi államelnök, Adolf Schärf, azzal méltatják, hogy „az egyetlen hivatalos hely volt, amely egyáltalán működött”. A néppárti funkcionáriust, Lois Weinbergert, aki később Bécs alpolgármestere lett, „az ellenállás központi és az oroszok által elismert alakjának” nevezik. A kommunisták – köztük a később bécsi kulturális tanácsnokként működő Viktor Matejka – felvették a kapcsolatot azok „vezető személyiségeivel”, és Ernst Fischer szerint csak az O5 kísérelte meg, hogy „központi hatalomként valamiféle rendet teremtsen”, soraiban Emil Oswalddal „a liberális polgárság képviselőjével”. Az ellenállásról írott mérvadó munkákban is – Otto Molden, Radomir Luža vagy Fritz Molden műveiben – egészen a nyolcvanas évek végéig elismerően írnak az O5 kulcsfiguráiról, bár

csak szakértők számára voltak ismertek. Csak az Osztrák Ellenállás Dokumentációs Központja bírálta egyre inkább az O5 gyakran ellenőrizetlenül átvett „helytelen túlértékelését”, például Brigitte Bailer. Wolfgang Neugebauer 2014-es, „The Austrian Resistance 1938–1945” című összefoglalójában az O5-öt – a munkásmozgalomhoz sorolható csoportoktól eltérően, amelyek közül a kommunistáknak voltak a legtöbb áldozataik – csak nagyon röviden tárgyalja; megemlíti a vezetőket, Emil Oswaldot azonban nem. Az egyetlen számomra ismeretes vallomás a dachau koncentrációs táborban eltöltött idejéről Norbert Leser társadalomfilozófusnál található, akinek egy fogoly elmesélte, hogy Oswald milyen „példaszerű módon törekedett arra, hogy a táborban fenntartsa a bajtársiasság és az élni akarás szellemét, és felkarolja a gyengéket és elesetteket”.

Pedig az O5, ahogy Oliver Rathkolb megállapítja, mégiscsak politikai erő volt, „amely 1944-től intenzív konspiratív tevékenységet folytatott a nemzetiszocialista rezsim ellen, és megvolt az apparátusa ahhoz, hogy legalábbis Bécsben újra működésbe hozza a közigazgatást”, ami evidenssé teszi „az egyes aktivisták bátorságát és kockázattállalását”, bár „az O5 hozzájárulása a nemzetiszocializmustól való megszabaduláshoz inkább csekélynek mondható”, mert az a szövetségesek hadseregeinek köszönhető. Ez a túl- és alábecsülés között megfigyelhető ingadozás egyértelműen összefügg a politikai pártok gyorsan helyreállított hatalmával és az ehhez igazított történelemírással. Ugyanis Adolf Schärf rögtön abból indult ki, hogy az ellenállási csoportoknak „csak annyi befolyásuk volt, amennyit a pártok – főleg a mi pártunk – kölcsönöztek nekik”, ezért ez „nem lép fel az ellenállási mozgalom részeként”. Mivel a tárgyalópartnerük „egyáltalán nem gondolt arra, hogy elismerjen valamiféle közös politikai egyveleget az O5 jegyében vagy valamilyen más előjellel, mondja Lois Wenberger a Néppárt szószólójaként, gyorsan megegyeztek, „hogy a két párt a jövőben, legalábbis az első és legnehezebb időkben, közösen dolgozik majd” – ismeretlen erők nélkül.

Gerhard Jagschitz történész számára a történelmi kutatás egyértelműen azt igazolja: „A későbbi próbálkozások, hogy hatalmas ellenállási mozgalmakat írjunk le, amelyek folyókként egyesültek a megújult köztársaság széles folyamába, vagy azt a képet közvetítik, hogy a kormányzati együttműködés magja már a háború alatt kialakult, a mesék birodalmába tartoznak. Inkább az történt, hogy a pártok – akárcsak a hivatalos katolikus egyház – a világnézetileg hozzájuk közel álló, laza, autonóm ellenállási csoportokat a háború után a saját szervezett pártellenállásuknak kiáltották ki.” Ugyanis „öntudatos polgárságra vagy demokratikus polgári büszkeségre” nem volt szükségük. A pártok elfojtották az utána gyorsan feloszló O5 által „igényelt jogot, hogy új, demokratikus közigazgatást hozzanak létre”. Nem „az ellenállás funkcionáriusainak naivitása”, amelyet gyakran a szemükre hánytak, vagy a fenyegető kommunista túlsúly, hanem „a radikálisan eltérő politikai felfogás” provokált ki ilyen ellenségeskedést: „bázisdemokrácia vagy föderalizmus, öngazgatás vagy minden politikai erő koncentrálása”. Mivel a káosz és a kiterjedt fosztogatások ellenére „nagyon sok közösségi érdeklődésű

ember kezdett tevékenykedni”, az 1945-ben spontán funkciókat vállaló emberekben alapjában felismerhető volt „egy megelőlegezett polgártársadalom,” de „bázisdemokrata fejlődést” a hatalmi elitnek nem tartottak kívánatosnak, mert nekik egyértelműen a felülről szerveződő állambürokratikus bürokrácia volt a fontos.

Emiatt az olyan személyek, mint Emil Oswald, teljesen feledésbe merültek, pedig ő 1945-ben néhány hónapig a néppárt bécsi vezetője volt. Különböző források szerint „túl liberális” volt ahhoz, hogy alkalmazkodjon a pártapparátushoz, hiszen olyan barátai is voltak, mint a kommunista Ernst Fischer. Mivel a legitimista Osztrák Birodalmi Szövetségében fellépett a monarchia utódállamaival való kulturális kapcsolatokért, sokak számára monarchista maradt, pedig később már biztosan nem volt az. Az Írók, Zeneszerzők és Zenekiadók Értékesítési Társaságának igazgatójaként folytatta a háború előtt ott megkezdett munkát, és 1952-es, nyilvánvalóan intrikák hatására történt elbocsátása után az e területen működő német GEMA konzulense lett. Az ilyen kulturális funkciók nagyon is alkalmassá tették volna az újrakezdés politikájának képviselőjére, akárcsak harcostársát az O5-vezetőségben, August Hermann Zeizet (1893–1964), aki íróként a Georg Fraser nevet használta, és akinek az üldözöttek megsegítése mellett sikerült a zsidó tulajdonossal egyetértésben a tekintélyes budapesti Marton Kiadó bécsi leánycégét tovább működtetni – ebből jött létre később a Thomas Sessler Kiadó.

Bár apám annak idején hívő náci volt, barátság szövődött közte és Emil Oswald között, amikor 1941-ben szabadult KZ-fogolyként spontán szimpátiából megtette őt a háború végéig a családi vállalat, a J. & C. Reder fanagykereskedés (1831–1981) értékesítési vezetőjének. Ugyanitt volt állásban egyébként az 1938-ban a Munkáskamarából elbocsátott későbbi államelnök, Josef Klaus is, akit apám az ifjúsági mozgalomból ismert. Hogy Oswald részt vett az ellenállásban, és az O5 vezetőségnek is tagja volt, azt én csak halála után – amikor húsz éves voltam – tudtam meg. Korábban csak arról tudtam, hogy zsidónak számító feleségét, Elisabethet (1901–1971) meg tudta védeni az üldöztetéstől. Anyámmal – Eva Reder, sz. Herczegh –, aki Budapestről származott, ahol 1944-ben, a német megszállás idején én is születtem, a közös nyelvet ápolva, a család környezetében az egyetlen, minden fázisban következetes náci-ellenes emberként magányos alak volt, annak a szilárdan liberális polgárságnak a relikta, amelyet máskülönben nagy mértékben tönkretettek. Tőle kaptam az első jazz-lemezeimet, amire a felnőttek közül más nem gondolt volna. A hiányzó elismerésre soha nem panaszkodott, élményeivel soha nem dicsekedett, láthatólag azért, mert amit tett, számára magától értetődő volt, és nem szorult eszményítésre.

Hogy már fiatal katonatisztként exponálta magát, azt eddig az ellenállásra vonatkozó egyetlen vizsgálat sem vette figyelembe. Ugyanis Lehar Antal ezredes (1876–1962) – a zeneszerző öccse – adjutánsaként közreműködött abban, hogy Szombathelyről kiindulva Nyugat-Magyarországon visszaszorítsa a Kun Béla tanácsköztársasága után Horthy védnökségével folyó „fehértort” a zsidók, baloldaliak és értelmiségiek ellen – olyan koncentrációs táborokkal, mint a zalaegerszegi, ahová azokat

zárták, akiket valamilyen kis hatalmaskodó »kommunistának« nevezett, ahogy Lehár írja. 1921 októberében, IV. Károly visszatérési kísérlete alkalmával, amely Horthy kormányzó hatalmi igénye miatt elbukott, a király személyes kíséretéhez tartozott. Magyarország, amely névleg továbbra is királyság maradt, a későbbiekben, írja Lehár, a Horthynak mindenben engedelmeskedő Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt a szűk látókörű nacionalizmus útjára lépett, amely szükségképpen katasztrófához vezetett.

Minden Monarchia-nosztalgia nélkül is elgondolkodtató, hogy a kifejezetten polgári szocialista Bruno Kreisky (1911–1990) emlékirataiban leszögezi, hogy „mindig ama hatalmas melting pot eredményének érezte magát, amely a Monarchia volt: németek, szlávok, magyarok, olaszok és zsidók forrongó keveréke”. Mivel már régóta megvolt a „közép-európai gazdasági közösség”, a Monarchiából „kialakulhatott volna egy nagy nemzetek feletti köztársaság”. Az Európai Unió perspektívájából értelmezve mindenesetre mindenhol erősíteni kellene egy liberális, a felvilágosodáshoz igazodó civiltársadalmat, amely az itt változhoz hasonlóan tendenciájában névtelenül egy élhető, demokratikus normalitásért száll síkra – amire jó példát nyújtanak a Budapesten zajló tüntetések az államhatalom által támogatott, minden bűnt idegenekre terhelő történelemhamisítások ellen.



Pauer Gyula és Can Togay holokauszt-emlékműve a nyilasok áldozatainak emlékére, Budapest, 2005



Félkész, a civiltársadalom egy része által ellenzett, a rendőrség által védett emlékmű Magyarország áldozat-mítoszának alátámasztására a német megszállás 70. évfordulója alkalmából, Budapest, 2014



O5 mint OÖsterreich – O és E, az ábécé 5. betűje| Hugo Portisch, Sepp Riff: Österreich I, 12. rész, Österreich II, 1–7. rész, CD-kiadás, Wien 2013 | Adolf Schärf: April 1945 in Wien, Wien 1948, 53., 95. old. | Lois Weinberger: Tatsachen, Begegnungen und Gespräche. Ein Buch um Österreich, Wien 1948, 245., 248. old. | Viktor Matejka: Widerstand ist alles. Notizen eines Unorthodoxen, Wien 1984, 152. old. | Ernst Fischer: Das Ende einer Illusion. Erinnerungen 1945–1955, Wien 1973, 45. old. | Otto Molden: Der Ruf des Gewissens. Der österreichische Freiheitskampf 1938–1945, Wien 1958, 168. old. sk. | Radomir Luža: Der Widerstand in Österreich 1938–1945, Wien 1983, 185. old. sk. | Fritz Molden: Feuer in der Nacht. Opfer und Sinn des österreichischen Widerstandes 1938–1945, Wien 1988, 135. old. sk. | Brigitte Bailer in: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hg.): Opferschicksale. Widerstand und Verfolgung im Nationalsozialismus, Wien 2013, 285. old. | Wolfgang Neugebauer: The Austrian Resistance 1938–1945, Wien 2014, 217. old. sk. | Richard Berczeller, Norbert Leser: ...mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918–1945, Wien–München 1975, 283. old. | Oliver Rathkolb: Raoul Bumballa, ein politischer Non-Konformist 1945, in: Rudolf G. Ardelt, Wolfgang J. Huber, Anton Staudinger (Hg.): Unterdrückung und Emanzipation. Festschrift Erika Weinzierl. Zum 60. Geburtstag, Wien–Salzburg 1985, 301. old. | Gerhard Jagschitz in: Peter Böhmer: Wer konnte, griff zu. „Arisierte“ Güter und NS-Vermögen im Krauland-Ministerium (1945–1949), Wien 1999, ix. old. sk. | Peter Broucek (Hg.): Anton Lehár. Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921, Wien 1973, 221., 246. old. | Georg Reichlin-Meldegg: General und Parzival? GM Anton Freiherr von Lehár, der Bruder des Komponisten, Kommandant der

Restaurationsversuche Kaiser Karls 1921 in Ungarn, Graz 2012 | Bruno Kreisky: Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten, Berlin 1986, 37., 48., 226. old.

Christian Reder 1944-ben született Budapesten; esszéíró, alapítója és 2012-ig, nyugdíjba vonulásáig vezetője a bécsi Universität für Angewandte Kunst Művészet- és Tudástranszfer Központjának, számos publikációja jelent meg művészeti, építészeti, kulturális és történelmi témákban, pl.: Graue Dunau, Schwarzes Meer (Szürke Duna, Fekete-temger), Wien-- New York, 2008.